วารสารปรัชญาปริทรรศน์
JOURNAL OF PHILOSOPHICAL VISION
ISSN: 1513-6620 (Print) × ISSN: 2773-9643 (Online)
https://so05.tci-thaijo.org/index.php/phiv/index

Research Article

การแก้ปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองไทยตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท

Resolving Thai Political Conflicts Through Theravada Buddhist Philosophy

สัญญา กลัดงาม[1*]

Sanya Klund-ngam[1*]

ARTICLE INFO

Name of Author & Corresponding Author: *

1. สัญญา กลัดงาม*

Sanya Klund-ngam
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
Graduate School, Mahamakut Buddhist University, Thailand.
Email: sanya.eng089@gmail.com

คำสำคัญ:
ความขัดแย้ง, การเมืองของไทย, พุทธปรัชญาเถรวาท

Keywords:
Conflict, Thai Politics, Theravada Buddhist Philosophy

Article history:
Received: 07/03/2026
Revised: 24/04/2026
Accepted: 27/05/2026
Available online: 19/06/2026

How to cite:
Klund-ngam, S. (2026). Resolving Thai Political Conflicts Through Theravada Buddhist Philosophy. *Journal of Philosophical Vision*, 31 (1), 1-12.

ABSTRACT

This research investigates the resolution of political conflicts in Thailand through the framework of Theravāda Buddhist philosophy. The study pursued four objectives: (1) to examine the nature and underlying causes of political conflicts in Thailand; (2) to explore Theravāda Buddhist philosophical principles relevant to political conflict resolution; (3) to analyze approaches to resolving political conflicts based on Theravāda Buddhist philosophy; and (4) to develop a body of knowledge concerning sustainable political conflict resolution within the Thai context. A qualitative research design was employed. Data were collected through documentary research, including Buddhist scriptures, academic literature, and related studies, together with in-depth interviews conducted with key informants representing three sectors: senior Buddhist ecclesiastical leaders, politicians and public administrators, and legal professionals and judges. The data were analyzed using content analysis.

The findings reveal that Thailand's prolonged political conflicts are rooted in multiple interconnected factors, including declining public trust in electoral and political institutions, corruption and abuse of power, inequalities in political participation and access to resources, and interference by influential political and economic actors. These factors have transformed political disagreements into deep structural and ideological divisions, thereby undermining democratic stability and social cohesion. The study further found that Theravāda Buddhist philosophy provides an effective normative framework

for addressing such conflicts. Specifically, the Four Noble Truths function as an analytical tool for identifying the root causes of political disputes and formulating problem-oriented solutions. The Four Sublime States of Mind (Brahmavihāra) facilitate the creation of safe communicative spaces characterized by empathy, mutual respect, and constructive dialogue among conflicting groups. Moreover, Hiri-Ottappa (moral shame and moral fear of wrongdoing) serves as an ethical safeguard against corruption, fostering accountability, integrity, and responsible political conduct. The study contributes a novel conceptual framework that integrates moral cultivation with structural political reform. This framework emphasizes the simultaneous development of ethical consciousness, democratic values, and institutional accountability as essential conditions for sustainable peacebuilding. The findings suggest that long-term political reconciliation requires not only political compromise but also the cultivation of moral responsibility and social trust, thereby enabling a more stable, inclusive, and sustainable democratic society.

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง “การแก้ปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองไทยตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท” มีวัตถุประสงค์ 4 ประการ ได้แก่ (1) เพื่อศึกษาสภาพปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองไทย (2) เพื่อศึกษาหลักพุทธปรัชญาเถรวาทที่เกี่ยวข้องกับการแก้ปัญหาความขัดแย้งทางการเมือง (3) เพื่อวิเคราะห์แนวทางการแก้ปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองไทยตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท และ (4) เพื่อเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับการแก้ปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองไทยตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาข้อมูลจากเอกสารทางวิชาการ พระไตรปิฎก งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 18 รูป/คน ประกอบด้วยพระสังฆาธิการ นักการเมือง/นักปกครอง และนักกฎหมาย/ผู้พิพากษา ใช้แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างเป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูล และวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา

ผลการวิจัยพบว่า ความขัดแย้งทางการเมืองไทยมีรากเหง้าสำคัญจากความไม่ไว้วางใจต่อระบบการเมืองและการเลือกตั้ง การทุจริตคอร์รัปชัน ความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงอำนาจทางการเมือง และการแทรกแซงจากกลุ่มอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ ซึ่งส่งผลให้ความขัดแย้งขยายตัวเป็นความแตกแยกเชิงโครงสร้างและเชิงอุดมการณ์ในสังคมไทย นอกจากนี้ยังพบว่า หลักพุทธปรัชญาเถรวาทสามารถนำมาประยุกต์ใช้เป็นกรอบการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองได้อย่างเป็นระบบ โดย (1) อริยสัจ 4 ทำหน้าที่เป็นเครื่องมือวิเคราะห์สาเหตุเชิงลึกของความขัดแย้ง ช่วยให้สามารถระบุปัจจัยต้นเหตุและกำหนดแนวทางแก้ไขที่ตรงจุด (2) พรหมวิหาร 4 เป็นกลไกสร้างพื้นที่ปลอดภัยทางการสื่อสาร ส่งเสริมความเข้าใจ การรับฟัง และการอยู่ร่วมกันท่ามกลางความ

แตกต่างทางการเมือง และ (3) หิริโอตตัปปะ เป็นหลักธรรมที่เสริมสร้างจิตสำนึกด้านคุณธรรมและความรับผิดชอบสาธารณะ อันเป็นเกราะป้องกันการทุจริตและการใช้อำนาจโดยมิชอบ องค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการวิจัย คือ “รูปแบบการแก้ปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท” ซึ่งบูรณาการการพัฒนาจิตสำนึกภายในควบคู่กับการปฏิรูปเชิงโครงสร้างทางการเมือง โดยมุ่งสร้างวัฒนธรรมทางการเมืองที่ตั้งอยู่บนหลักคุณธรรม ความรับผิดชอบ และการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ อันนำไปสู่เสถียรภาพทางการเมืองและความยั่งยืนของสังคมไทยในระยะยาว

1. บทนำ

ความขัดแย้งทางการเมืองเป็นปรากฏการณ์สำคัญที่ส่งผลกระทบต่อเสถียรภาพทางการเมือง การพัฒนาทางเศรษฐกิจ และความสามัคคีของสังคมในหลายประเทศ รวมทั้งประเทศไทย ซึ่งเผชิญกับความขัดแย้งทางการเมืองอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา ความขัดแย้งดังกล่าวมีลักษณะเชื่อมโยงกับการแข่งขันทางอำนาจระหว่างกลุ่มการเมือง ชนชั้นนำทางสังคม และกลุ่มผลประโยชน์ที่มีอุดมการณ์แตกต่างกัน ส่งผลให้เกิดการรัฐประหาร การชุมนุมทางการเมือง และความแตกแยกทางสังคมในหลายช่วงเวลา (ประเวศ วะสี, 2554; อเนก เหล่าธรรมทัศน์, 2553) ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา ความขัดแย้งทางการเมืองไทยได้ทวีความรุนแรงและซับซ้อนมากขึ้น อันเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคม การขยายตัวของเทคโนโลยีสารสนเทศ และการสื่อสารผ่านสื่อดิจิทัล ซึ่งเอื้อให้เกิดการเผยแพร่ข้อมูล ข่าวสาร และวาทกรรมทางการเมืองอย่างรวดเร็ว ขณะเดียวกันยังปรากฏการใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือทางการเมือง (Lawfare) เพื่อสร้างความได้เปรียบหรือจัดการฝ่ายตรงข้ามทางการเมือง อันส่งผลให้ความขัดแย้งขยายตัวจากระดับชนชั้นนำไปสู่ความแตกแยกในระดับมวลชนและชุมชน (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, 2562) นักวิชาการจำนวนมากชี้ให้เห็นว่า ความขัดแย้งทางการเมืองไทยมีรากฐานสำคัญจากปัจจัยอย่างน้อยสามประการ ได้แก่ (1) ความแตกต่างทางอุดมการณ์และการรับรู้ทางการเมืองที่นำไปสู่การแบ่งขั้วทางสังคม (Political Polarization) (2) ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและสังคมซึ่งส่งผลต่อการเข้าถึงทรัพยากรและโอกาสทางการเมือง และ (3) ปัญหาการทุจริตคอร์รัปชันและการขาดความโปร่งใสในการบริหารประเทศ ซึ่งบั่นทอนความเชื่อมั่นของประชาชนต่อสถาบันทางการเมือง (เอนก เหล่าธรรมทัศน์, 2553; ประเวศ วะสี, 2554; เกษียร เตชะพีระ, 2555)

ผลกระทบของความขัดแย้งดังกล่าวไม่ได้จำกัดอยู่เพียงมิติทางการเมือง แต่ยังส่งผลต่อความสัมพันธ์ทางสังคมและการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ โดยก่อให้เกิดความไม่ไว้วางใจระหว่างประชาชน การแบ่งฝักแบ่งฝ่ายในระดับครอบครัวและชุมชน ตลอดจนสร้างความไม่แน่นอนต่อการลงทุนและการกำหนดนโยบายสาธารณะในระยะยาว (อมร จันทรสมบูรณ์, 2556) ภายใต้บริบทดังกล่าว แนวคิดทางรัฐศาสตร์และกฎหมายมักมุ่งแก้ไขความขัดแย้งผ่านกลไกเชิงโครงสร้าง เช่น การปฏิรูปสถาบันทางการเมือง การสร้างระบบตรวจสอบถ่วงดุล และการบังคับใช้กฎหมาย อย่างไรก็ตาม แนวทางดังกล่าวยังไม่สามารถยุติความขัดแย้งได้อย่างยั่งยืน เนื่องจากมิได้ให้ความสำคัญต่อมิติภายในของมนุษย์ อันเป็นรากฐานของพฤติกรรมและการตัดสินใจทางการเมือง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2559) ในมุมมองของพุทธปรัชญาเถรวาท ความขัดแย้งเกิดจากอกุศลมูล ได้แก่ โลภะ

โทสะ และโมหะ ซึ่งเป็นสาเหตุพื้นฐานของการยึดมั่นถือมั่นในผลประโยชน์ ความคิดเห็น และอัตลักษณ์ของตน นอกจากนี้ พุทธศาสนายังอธิบายรากเหง้าของความขัดแย้งผ่านแนวคิดปปัญจธรรม ได้แก่ ตัณหา มานะ และทิฏฐิ ซึ่งเป็นกระบวนการทางจิตที่นำไปสู่การแบ่งแยกและการเผชิญหน้าในสังคม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2559; พระเมธีธรรมาภรณ์, 2548) ดังนั้น การแก้ไขปัญหาความขัดแย้งจึงจำเป็นต้องดำเนินการทั้งในระดับโครงสร้างทางสังคมและระดับจิตสำนึกของบุคคลควบคู่กัน

จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่า งานศึกษาส่วนใหญ่ในประเทศไทยมุ่งวิเคราะห์ความขัดแย้งทางการเมืองในมิติด้านรัฐศาสตร์ สังคมวิทยา และกฎหมาย โดยเน้นปัจจัยเชิงโครงสร้างและความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (ประเวศ วะสี, 2554; นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, 2562) ขณะที่งานวิจัยด้านพุทธศาสนาส่วนใหญ่มักศึกษาหลักธรรมเพื่อการพัฒนาสังคมหรือการสร้างสันติภาพในระดับทั่วไป แต่ยังขาดการบูรณาการหลักพุทธปรัชญาเถรวาทอย่างเป็นระบบเพื่ออธิบายสาเหตุเชิงลึกและเสนอแนวทางแก้ไขความขัดแย้งทางการเมืองไทยร่วมสมัยโดยเฉพาะ นอกจากนี้ ยังมีงานวิจัยจำนวนน้อยที่เชื่อมโยงหลักอริยสัจ 4 พรหมวิหาร 4 และหิริโอตตัปปะเข้ากับกระบวนการจัดการความขัดแย้งทางการเมืองในเชิงนโยบายและการปฏิบัติ สะท้อนให้เห็นถึงความจำเป็นในการศึกษาการแก้ปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองไทยตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท เพื่อพัฒนาองค์ความรู้ที่สามารถอธิบายรากเหง้าของปัญหาทั้งในมิติภายนอกและมิติภายในของมนุษย์ ตลอดจนเสนอแนวทางการสร้างสันติสุขที่ยั่งยืนบนพื้นฐานของการพัฒนาจิตใจ คุณธรรม และโครงสร้างทางสังคมควบคู่กัน อันจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาสังคมและการเมืองไทยในระยะยาว

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองไทย
2. เพื่อศึกษาหลักพุทธปรัชญาเถรวาทที่เกี่ยวกับการแก้ปัญหาความขัดแย้งทางการเมือง เมืองไทย
3. เพื่อวิเคราะห์การแก้ปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองไทยตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท
4. เพื่อเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับการแก้ปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองไทยตามแนว พุทธปรัชญาเถรวาท

3. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยศึกษาเนื้อหาจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา แนวคิด ทฤษฎี หนังสือ ตำราและเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นแนวทางการศึกษาค้นคว้าการเผยแผ่หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา พร้อมทั้งการค้นคว้าเอกสาร งานวิชาการ วารสาร บทความ เว็บไซต์ วิทยานิพนธ์ และงานวิจัยต่าง ๆ ที่เป็นหลักฐานทางวิชาการ เกี่ยวข้องกับ งานวิจัย เพื่อเป็นการยืนยัน อ้างอิงองค์ความรู้ที่สามารถนำมา บูรณาการ และประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองไทยตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท และได้ดำเนินการศึกษาจากกลุ่มตัวอย่าง 3 กลุ่ม รวม 15 รูป/คน คือกลุ่มพระสังฆาธิการระดับเจ้าคณะปกครองที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญทางพระพุทธศาสนา จำนวน 5 รูป กลุ่มผู้เชี่ยวชาญด้านการเมือง เช่น นักการเมือง นักปกครอง จำนวน 5 คน และกลุ่มผู้เชี่ยวชาญด้านกฎหมาย ผู้พิพากษา ทนานความ จำนวน 5 คน

สร้างเครื่องมือในการเก็บข้อมูล

1. ทบทวนแนวคิดทฤษฎี เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อนำมาสร้างเป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูลหรือแบบสัมภาษณ์

2. นำแบบสัมภาษณ์ที่ปรับปรุงแก้ไขจนสมบูรณ์เรียบร้อยแล้วไปเสนอต่อผู้เชี่ยวชาญจำนวน 5 ท่าน เพื่อพิจารณาตรวจสอบความเที่ยงตรงตามเนื้อหา ความถูกต้องเหมาะสม ความครอบคลุมและข้อเสนอแนะเพื่อนำมาพัฒนาแบบสัมภาษณ์ให้ถูกต้องและสมบูรณ์มากขึ้น

3. นำแบบสัมภาษณ์ไปปรับปรุงแก้ไขคำถามตามข้อเสนอแนะของผู้เชี่ยวชาญ

4. นำแบบสัมภาษณ์ที่ผ่านการตรวจสอบ รวมกับเอกสารอื่นๆ ยื่นแบบคำร้องขอรับพิจารณารับรองจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในคน

5. นำแบบสัมภาษณ์ไปสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเชิงลึก (indepth interview) โดยสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง 15 รูป/คน โดยมีขั้นตอนในการเก็บข้อมูลดังนี้ ทำหนังสือขอความอนุเคราะห์ในการเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัย ก่อนการสัมภาษณ์เก็บข้อมูล ผู้วิจัยชี้แจงหลักการและเหตุผลให้ผู้ถูกสัมภาษณ์รับทราบ และสัมภาษณ์ข้อมูล บันทึกภาพและเสียง

4. ผลการวิจัย

4.1 สภาพปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองไทย

จากการศึกษาวิจัยพบว่า ปัจจัยอุบัติการณ์ที่ส่งผลให้ความขัดแย้งทางการเมืองไทยก่อตัวและทวีความยืดเยื้อ ประกอบด้วยปฏิสัมพันธ์ของเงื่อนไขหลายมิติ โดยมีรากเหง้าสำคัญจากวิกฤตศรัทธาและความไม่ไว้วางใจในกระบวนการเลือกตั้ง ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องจากปัญหาความไม่โปร่งใส การทุจริตเชิงระบบ การใช้อิทธิพลนอกระบบแทรกแซง และการบิดเบือนเจตนารมณ์ของมวลชน ตลอดจนแนวโน้มการดำเนินกิจกรรมทางการเมืองของกลุ่มผลประโยชน์ที่มุ่งเน้นการแสวงหาประโยชน์ส่วนตน มากกว่าการธำรงไว้ซึ่งผลประโยชน์สาธารณะ ส่งผลให้เกิดภาวะถดถอยของความเชื่อมั่นในระบอบประชาธิปไตยและกลายเป็นชนวนเหตุที่ทำให้ความขัดแย้งหยั่งรากลึกลงในเชิงโครงสร้าง ขณะเดียวกันในมิติทางสังคม ความไม่เข้าใจอันดีระหว่างกลุ่มคนส่วนใหญ่มีสาเหตุหลักมาจากอุปสรรคด้านการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพและการขาดพื้นที่กลางในการปรับทัศนคติอย่างเหมาะสม นอกจากนี้ ในเชิงกลไกอำนาจยังพบปรากฏการณ์การนำอุดมการณ์และสถาบันทางศาสนามาผลิตซ้ำเพื่อใช้เป็นเครื่องมือทางการเมือง ในการสร้างความชอบธรรมและแบ่งแยกกลุ่มเป้าหมายให้เกิดภาวะความฝักฝ่ายที่เข้มข้นขึ้น โดยมีตัวเร่งจากปัจจัยแทรกแซงของกลุ่มอิทธิพลทั้งภายในและต่างประเทศที่มุ่งรักษาสถานะทางอำนาจของตนเป็นสำคัญ ยิ่งไปกว่านั้น ปัญหาความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้างทั้งในทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม รวมถึงความบกพร่องของระบบการศึกษาและกลไกการมีส่วนร่วมของพลเมืองที่จำกัดการเข้าถึงองค์ความรู้และสิทธิขั้นพื้นฐาน ล้วนเป็นปัจจัยพื้นฐานที่ร่วมจุดชนวนความขัดแย้งให้แผ่ขยายวงกว้าง โดยสรุป ความขัดแย้งทางการเมืองในสังคมไทยจึงเป็นผลลัพธ์ของพลวัตที่ซับซ้อนระหว่างความไว้วางใจในระบบ สถาบันการสื่อสาร

การช่วงชิงอำนาจผ่านอุดมการณ์ และความไม่เท่าเทียมทางสังคม ซึ่งการจะก้าวข้ามวิกฤตดังกล่าวจำเป็นต้องอาศัยการปฏิรูปเชิงโครงสร้างและการแก้ไขปัญหาอย่างเป็นระบบสอดคล้องกันทุกมิติ เพื่ออุบัติเสถียรภาพและสันติภาพที่ยั่งยืนให้เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมในสังคมไทยสืบไป

ตารางที่ 1 สรุปผลการวิจัย การประยุกต์ใช้หลักพุทธปรัชญาเถรวาทเพื่อแก้ไขปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองไทย

ประเด็น	ผลการวิจัย
สภาพปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองไทย	เกิดจากความไม่ไว้วางใจในกระบวนการเลือกตั้ง การทุจริต การแทรกแซงทางการเมือง การขาดการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ การใช้ศาสนาและอุดมการณ์เป็นเครื่องมือทางการเมือง รวมถึงความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ สังคม และการศึกษา
หลักพุทธปรัชญาเถรวาทที่เกี่ยวข้อง	ประกอบด้วย หลักพรหมวิหารธรรม หลักอริยสัจ 4 และหลักหิริโอตตัปปะ ซึ่งช่วยส่งเสริมความเมตตา ความเข้าใจ การวิเคราะห์ปัญหาอย่างเป็นเหตุผล และความรับผิดชอบทางจริยธรรม
แนวทางการแก้ไขปัญหา	ประยุกต์ใช้หลักธรรมเพื่อสร้างความปรองดอง ลดความขัดแย้ง ส่งเสริมคุณธรรมทางการเมือง และพัฒนาระบบการเมืองที่ยึดหลักความยุติธรรมและสันติวิธี

จากตารางที่ 1 แสดงให้เห็นว่า ความขัดแย้งทางการเมืองไทยมีสาเหตุจากปัจจัยเชิงโครงสร้างและเชิงพฤติกรรมที่สัมพันธ์กันอย่างซับซ้อน ทั้งด้านความไม่ไว้วางใจในระบบการเมือง การสื่อสารทางสังคม ความเหลื่อมล้ำ และการช่วงชิงอำนาจทางอุดมการณ์ ขณะที่หลักพุทธปรัชญาเถรวาท โดยเฉพาะหลักพรหมวิหารธรรม หลักอริยสัจ 4 และหลักหิริโอตตัปปะ สามารถนำมาประยุกต์ใช้เป็นกรอบแนวคิดในการสร้างความปรองดอง ส่งเสริมคุณธรรมทางการเมือง และพัฒนากลไกการแก้ไขความขัดแย้งอย่างสันติ อันจะนำไปสู่เสถียรภาพและสันติภาพที่ยั่งยืนในสังคมไทยต่อไป

4.2 หลักพุทธปรัชญาเถรวาทที่เกี่ยวกับการแก้ปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองไทย

จากการศึกษาวิเคราะห์พบว่า การประยุกต์ใช้หลักพุทธปรัชญาเถรวาทถือเป็นกลไกทางจริยธรรมที่สำคัญในการอุบัติแนวทางการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองในสังคมไทยอย่างเป็นระบบ โดยประกอบด้วยหลักธรรมเกื้อกูล 3 ประการ ได้แก่ หลักพรหมวิหารธรรม หลักอริยสัจ 4 และหลักหิริโอตตัปปะ ซึ่งมีบทบาทเชิง

รุกในการสร้างรากฐานแห่งความเข้าใจ ความเมตตา และการฟื้นฟูความเชื่อมั่นในทุกระดับของโครงสร้างสังคม ประการแรก หลักพรหมวิหารธรรม อันประกอบด้วย เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ทำหน้าที่เป็นสัมพันธภาพทางสังคมที่มุ่งเน้นการส่งเสริมความปรารถนาดีและความเข้าใจซึ่งกันและกันระหว่างปัจเจกบุคคลและกลุ่มผลประโยชน์ที่แตกต่าง โดยการนำหลักธรรมนี้มาปรับใช้ในกระบวนการแก้ไขปัญหาจะช่วยสร้างสภาวะแวดล้อมที่เอื้อต่อความเป็นธรรมและความร่วมมือ ส่งผลโดยตรงต่อการลดทอนความรุนแรงและคลี่คลายความขัดแย้งในเชิงพฤติกรรม ประการต่อมา หลักอริยสัจ 4 ทำหน้าที่เป็นกระบวนการทางปัญญาที่ชี้ให้เห็นว่าสภาวะวิกฤตหรือความทุกข์ทางการเมืองนั้นมีรากเหง้ามาจากตัณหาและความอวิชชา คือความยึดมั่นในผลประโยชน์ส่วนตนและความไม่รู้เท่าทันสภาวการณ์ การวิเคราะห์ปัญหาผ่านทางสายกลางหรืออริยมรรคมีองค์ 8 จึงเป็นแนวทางสำคัญที่นำไปสู่การสร้างดุลยภาพและความยุติธรรมเชิงโครงสร้าง ประการสุดท้าย การปลูกฝังหลักหิริโอตตัปปะ หรือความละอายและเกรงกลัวต่อบาป ถือเป็นวิถีการสร้างระบบมโนธรรมและจิตสำนึกทางจริยธรรมให้แก่บุคคลในทุกระดับ ตั้งแต่ผู้นำทางการเมืองไปจนถึงภาคพลเมือง เพื่อให้เกิดความซื่อสัตย์สุจริตและความรับผิดชอบต่อส่วนรวม อันเป็นเงื่อนไขจำเป็นในการสร้างความไว้วางใจ และลดความแตกแยกในระยะยาว โดยสรุป หลักธรรมทั้งสามประการนี้มิได้ทำหน้าที่เพียงแค่คำสอนในเชิงปัจเจก หากแต่เป็นกลไกเชิงระบบที่สนับสนุนให้เกิดกระบวนการสื่อสาร การอภิปราย และการปฏิบัติที่สอดคล้องกับคุณธรรมทางสายพุทธ ซึ่งจะนำไปสู่การเปลี่ยนผ่านสังคมไทยสู่ความสงบสุข มีเสถียรภาพ และมีการพัฒนาที่ยั่งยืนอย่างแท้จริง

4.3 วิเคราะห์การแก้ปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองไทยตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท

จากการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพผ่านการวิเคราะห์ข้อมูลเอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 15 รูป/คน ผลการวิจัยพบว่า พุทธปรัชญาเถรวาทสามารถประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองไทยได้อย่างเป็นรูปธรรม โดยสังเคราะห์ผลการวิจัยได้ 4 ประเด็นสำคัญ ดังนี้

ประการแรก อริยสัจ 4 เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์รากเหง้าของปัญหาความขัดแย้งทางการเมือง โดยผลการวิจัยพบว่า ความขัดแย้งทางการเมืองไทยมีสาเหตุสำคัญมาจากการยึดมั่นในอุดมการณ์ทางการเมือง การแสวงหาผลประโยชน์ของกลุ่มตน และการขาดความเข้าใจต่อความคิดเห็นที่แตกต่าง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องตัณหาและอวิชชาในหลักอริยสัจ 4 ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่า การนำกระบวนการคิดตามหลักทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค มาใช้วิเคราะห์สถานการณ์ จะช่วยให้สามารถระบุสาเหตุที่แท้จริงของปัญหาและกำหนดแนวทางแก้ไขที่ยั่งยืนมากกว่าการแก้ปัญหาที่ปลายเหตุ

ประการที่สอง พรหมวิหาร 4 เป็นหลักธรรมในการสร้างพื้นที่ปลอดภัยสำหรับการสื่อสารและการอยู่ร่วมกันทางการเมือง โดยผลการวิจัยพบว่า ความเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ช่วยส่งเสริมการรับฟังความคิดเห็นที่แตกต่าง ลดอคติ ความเกลียดชัง และการแบ่งขั้วทางการเมือง ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่เห็นตรงกันว่าหากทุกฝ่ายยึดหลักพรหมวิหาร 4 เป็นพื้นฐานในการสื่อสาร จะช่วยสร้างบรรยากาศแห่งความไว้วางใจ เปิดโอกาสให้เกิดการเจรจาอย่างสร้างสรรค์ และนำไปสู่การคลี่คลายความขัดแย้งด้วยสันติวิธี

ประการที่สาม หิริโอตตัปปะเป็นเกราะคุ้มกันการทุจริตและเป็นกลไกกำกับจริยธรรมทางการเมือง โดยผลการวิจัยพบว่า ปัญหาการใช้อำนาจโดยมิชอบ การคอร์รัปชัน และการขาดความรับผิดชอบของผู้ดำรง

ตำแหน่งทางการเมือง เป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดความไม่ไว้วางใจและความขัดแย้งในสังคม ผู้ให้ข้อมูลสะท้อนว่า การปลูกฝังหิริ (ความละอายต่อการกระทำผิด) และโอตตัปปะ (ความเกรงกลัวต่อผลของการกระทำผิด) จะช่วยสร้างจิตสำนึกด้านคุณธรรม ส่งเสริมความซื่อสัตย์สุจริต และลดพฤติกรรมที่นำไปสู่การทุจริตคอร์รัปชันได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ประการสุดท้าย การบูรณาการหลักพุทธธรรมสู่การพัฒนาระบบการเมืองและสังคม โดยผลการวิจัยพบว่า การนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการกำหนดนโยบายสาธารณะ การพัฒนาผู้นำทางการเมือง การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน และการสร้างกระบวนการสมานฉันท์ทางสังคม จะช่วยเสริมสร้างความโปร่งใส ความเป็นธรรม และความมั่นคงทางการเมืองในระยะยาว อันจะนำไปสู่การพัฒนาวัฒนธรรมทางการเมืองที่ยึดหลักคุณธรรมและสันติสุขร่วมกันในสังคมไทย

5. อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการวิจัยเรื่อง การแก้ปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองไทยตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท มีประเด็นที่น่าสนใจ มาอภิปลายผล ดังนี้

5.1 จากการศึกษาสภาพปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองไทย พบว่ามีรากฐานมาจากปัจจัย

เชิงโครงสร้างและพฤติกรรมที่ซับซ้อน โดยมีจุดเปราะบางสำคัญอยู่ที่วิกฤตความเชื่อมั่นต่อกระบวนการเลือกตั้งอันเนื่องมาจากปัญหาความไม่โปร่งใสและการทุจริตเชิงนโยบาย ซึ่งส่งผลให้ประชาชนสูญเสียความไว้วางใจในกลไกหลักของประชาธิปไตยจนกลายเป็นเชื้อเพลิงของความขัดแย้งที่ยืดเยื้อ ขณะเดียวกัน ปัญหาอุปสรรคด้านการสื่อสารที่ขาดประสิทธิภาพและการนำอุดมการณ์รวมถึงสถาบันทางศาสนามาเป็นเครื่องมือทางการเมือง ยิ่งเป็นตัวเร่งให้เกิดภาวะความฝักฝ่ายและแบ่งแยกมวลชนในเชิงลึก ผสานกับปัญหาความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และข้อจำกัดของระบบการศึกษาที่ปิดกั้นการเข้าถึงสิทธิและหน้าที่พลเมืองอย่างเท่าเทียม ซึ่งสอดคล้องกับข้อค้นพบของ วรุตม์ อินทฤทธิ์ (2562) ที่ระบุว่าความขัดแย้งได้วิวัฒนาการจากการแย่งชิงอำนาจในกลุ่มชนชั้นปกครองสู่การเผชิญหน้าในระดับประชาชน ดังนั้น การบริหารจัดการความขัดแย้งจึงจำเป็นต้องอาศัยการปฏิรูปผ่านกระบวนการศึกษาที่เป็นระบบ ทั้งการจัดกิจกรรมสันติศึกษา การสร้างวัฒนธรรมประชาธิปไตยในสถานศึกษา และการพัฒนาบทบาทของสถาบันอุดมศึกษาในการสร้าง “คนกลาง” เพื่อบ่มเพาะการเคารพในสิทธิ เสรีภาพ และหลักนิติธรรม อันจะนำไปสู่การสร้างเสถียรภาพและสันติภาพที่ยั่งยืนในสังคมไทยอย่างแท้จริง

5.2 จากการศึกษาพบว่า การประยุกต์ใช้พุทธปรัชญาเถรวาทเป็นกลไกเชิงจริยธรรมที่มี

ประสิทธิภาพในการคลี่คลายความขัดแย้งทางการเมืองไทยอย่างยั่งยืน โดยอาศัยการบูรณาการหลักธรรมสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ หลักพรหมวิหาร 4 ที่มุ่งสร้างวัฒนธรรมแห่งเมตตาธรรมและการวางตัวเป็นกลางอย่างยุติธรรมเพื่อลดทอนความเกลียดชังและสร้างพื้นที่แห่งการรับฟัง สอดคล้องกับแนวคิดของพระครูปลัดไพฑูรย์

เมธิโก (2557) ที่เน้นความยุติธรรมอันนำมาซึ่งสันติภาพ หลักอริยสัจ 4 ซึ่งเป็นระเบียบวิธีทางปัญญาในการระบุสภาพปัญหา (ทุกข์) และสืบค้นรากเหง้าจากตัณหาความอยากในผลประโยชน์ส่วนตน (สมุทัย) เพื่อกำหนดเป้าหมายและแนวทางปฏิบัติทางสายกลางตามมรรคมีองค์ 8 ดังที่พระปัญญาวรวัฒน์ สิริภัทโท (2555) เสนอว่าเป็นกระบวนการแก้ปัญหาที่ถูกต้องตามเหตุปัจจัย และ หลักหิริโอตตัปปะ ที่ทำหน้าที่เป็นมโนธรรมสำนึกในการสร้างความรับผิดชอบและสุจริตธรรมในทุกระดับ ซึ่งผลการวิจัยของอาภาภรณ์ วิรุฒม์พงศ์สกุล (2563) ยืนยันถึงอิทธิพลของความละอายและเกรงกลัวต่อบาปในการหล่อหลอมทัศนคติต่อต้านการทุจริต ดังนั้น การผสานหลักธรรมเหล่านี้เข้ากับกลไกทางสังคมและรัฐจึงมิใช่เพียงการแก้ปัญหาที่พฤติกรรมภายนอก แต่เป็นการบ่มเพาะฐานรากทางจิตใจเพื่อสร้างความไว้วางใจและความสมานฉันท์เชิงโครงสร้างในระยะยาว

5.3 จากการศึกษาวิจัยพบว่า พุทธปรัชญาเถรวาทเป็นกลไกเชิงจริยธรรมที่มีพลานุภาพสูงใน

การแก้ไขวิกฤตความขัดแย้งทางการเมืองไทยอย่างยั่งยืน ผ่านการบูรณาการหลักธรรมสำคัญ 3 ประการ คือ หลักพรหมวิหารธรรม ที่มุ่งเน้นการสร้างวัฒนธรรมแห่งการรับฟังและความเมตตาเพื่อลดทอนอคติและการแบ่งแยกทางความคิด หลักอริยสัจ 4 ซึ่งใช้เป็นกระบวนการทางปัญญาเพื่อรู้เท่าทันรากเหง้าของปัญหาที่เกิดจากตัณหาและความยึดติดในผลประโยชน์ส่วนตน อันนำไปสู่การบริหารนโยบายบนฐานของเหตุผลและความยุติธรรม และ หลักหิริโอตตัปปะ ที่ทำหน้าที่เป็นมโนธรรมสำนึกในการยับยั้งการทุจริตและการใช้อำนาจโดยมิชอบ ซึ่งสอดคล้องกับข้อค้นพบของอภิชา สุขจีน และปัญญา สุนันตา (2562) ที่ระบุว่าการพัฒนาศักยภาพทางจิตใจของนักการเมืองให้รู้เท่าทันกิเลสและยึดถือระบอบธรรมาธิปไตยตามแบบอย่างพุทธสมัย เป็นตัวแปรสำคัญที่จะสร้างความไว้วางใจให้แก่ภาคประชาชน ดังนั้น การประยุกต์ใช้พุทธบูรณาการในบริบททางการเมืองจึงมิใช่เพียงทฤษฎีเชิงนามธรรม แต่เป็นแนวทางปฏิบัติที่สามารถเปลี่ยนแปลงทัศนคติและพฤติกรรมในระดับจิตสำนึกควบคู่ไปกับการปฏิรูปโครงสร้างทางสังคมเพื่ออุบัติเสถียรภาพและสันติภาพที่ยั่งยืนในระยะยาว

5.4 องค์ความรู้ใหม่

องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัยชี้ให้เห็นถึงการเปลี่ยนผ่านจากการมุ่งแก้ไขปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองไทยผ่านโครงสร้างภายนอกเพียงด้านเดียว ไปสู่การให้ความสำคัญกับการพัฒนาจิตสำนึกควบคู่กับการปรับปรุงเชิงระบบอย่างสมดุล โดยสะท้อนว่าความขัดแย้งทางการเมืองไทยมีรากเหง้าเชิงโครงสร้างที่ซับซ้อน อันประกอบด้วยวิกฤตความเชื่อมั่นในระบบการเลือกตั้ง ปัญหาการบิดเบือนข้อมูลข่าวสาร การนำอุดมการณ์และศาสนามาใช้เป็นเครื่องมือทางการเมือง รวมถึงความเหลื่อมล้ำทางสังคมและการศึกษา จากข้อค้นพบดังกล่าว งานวิจัยเสนอแนวทางการทำความเข้าใจและการพัฒนากลไกการอยู่ร่วมกันผ่านกรอบพุทธปรัชญาเถรวาท โดยมุ่งเน้นการบูรณาการหลักธรรมสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ (1) หลักพรหมวิหารธรรม เพื่อเสริมสร้างวัฒนธรรมแห่งเมตตาและการยอมรับความแตกต่าง (2) หลักอริยสัจ 4 เพื่อใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหาอย่างเป็นเหตุเป็นผล (3) หลักหิริโอตตัปปะ เพื่อปลูกฝังมโนธรรมสำนึกในการยับยั้งการทุจริตและพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม ทั้งนี้ ข้อเสนอเชิงพัฒนาอยู่ภายใต้กรอบการประยุกต์ใช้ในเชิงสังคมและนโยบาย ได้แก่

การส่งเสริมหลัก “ธรรมาธิปไตย” ในกระบวนการทางการเมือง การบูรณาการแนวคิดสันติศึกษาในระบบการศึกษาเพื่อพัฒนาทักษะการรับฟังอย่างลึกซึ้ง และการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนผ่านกระบวนการคิดเชิงเหตุผลตามแนวอริยสัจ 4 ในการแก้ไขปัญหาระดับชุมชน

โดยสาระสำคัญของผลการวิจัยมุ่งเน้นไปที่การบ่มเพาะจิตสำนึกเชิงพุทธเพื่อปรับเปลี่ยนมุมมองต่อความขัดแย้งทางการเมือง จากการมอง “ฝ่ายตรงข้ามในฐานะศัตรู” ไปสู่การรับรู้ร่วมกันในฐานะ “เพื่อนร่วมทุกข์” อันจะนำไปสู่การลดความขัดแย้งเชิงโครงสร้างและเสริมสร้างเสถียรภาพทางสังคมในระยะยาวอย่างยั่งยืน

6. สรุป

งานวิจัยเรื่อง “การแก้ปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองไทยตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท” มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์รากเหง้าของวิกฤตการณ์ทางการเมืองไทยที่ซับซ้อนและยืดเยื้อ ซึ่งเกิดจากปัจจัยเชิงโครงสร้างอย่างวิกฤตศรัทธาในระบบเลือกตั้ง การทุจริตเชิงนโยบาย ความเหลื่อมล้ำทางสังคม และการนำอุดมการณ์ศาสนามาเป็นเครื่องมือแบ่งแยกมวลชน โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพผ่านการศึกษาเอกสารชั้นต้นและสัมภาษณ์เชิงลึกผู้เชี่ยวชาญ 3 ด้าน ได้แก่ พระสังฆาธิการ นักการเมือง และนักกฎหมาย ผลการศึกษาพบว่าการนำหลักพุทธปรัชญาเถรวาทมาประยุกต์ใช้ในฐานะ Soft Power ผ่านหลักพรหมวิหาร 4 เพื่อสร้างวัฒนธรรมเมตตา อริยสัจ 4 เพื่อวิเคราะห์ปัญหาบนฐานเหตุผล และหิริโอตตัปปะเพื่อสร้างมโนธรรมต่อต้านการทุจริต สามารถเปลี่ยนผ่านทัศนคติจาก “ศัตรูทางการเมือง” ให้เป็น “เพื่อนร่วมทุกข์” ได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยผู้วิจัยมีข้อเสนอเชิงนโยบายให้บูรณาการหลักธรรมาธิปไตยสู่ภาคการเมือง บรรจุสันติศึกษาในหลักสูตรการศึกษาทุกระดับ และสร้างกลไกการมีส่วนร่วมของประชาชนที่เน้นจริยธรรมควบคู่กับการปฏิรูปเชิงโครงสร้าง เพื่อมุ่งสู่เสถียรภาพและสันติภาพที่ยั่งยืนของสังคมไทยในระยะยาว

7. ข้อเสนอแนะ

7.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. นำแนวพุทธปรัชญาเถรวาทมาใช้ในการแก้ไขความขัดแย้งทางการเมือง การวิเคราะห์แสดงให้เห็นว่าการนำหลักธรรมทางพุทธศาสนาเถรวาทมาประยุกต์ใช้ในบริบทของความขัดแย้งทางการเมือง สามารถเป็นแนวทางหนึ่งที่สนับสนุนให้เกิดความเข้าใจและความอดทนในสังคมไทยได้ การบูรณาการแนวคิดนี้ในระดับนโยบายของหน่วยงานภาครัฐและองค์กรภาคประชาสังคม จึงเป็นสิ่งที่ควรได้รับการพิจารณาอย่างจริงจังเพื่อสร้างความเปลี่ยนแปลงเชิงบวกในระดับสังคม

2. เสริมสร้างวัฒนธรรมความเข้าใจและความเห็นอกเห็นใจผ่านกิจกรรมและโครงการต่าง ๆจากผลการวิเคราะห์พบว่าการจัดกิจกรรมที่เน้นการสร้างสมานฉันท์และการเจรจาอย่างสันติ สามารถเป็นกลไกสำคัญในการลดความขัดแย้ง การส่งเสริมวัฒนธรรมเช่นนี้ควรเป็นส่วนหนึ่งของกลยุทธ์ระดับชาติ เพื่อเสริมสร้างพฤติกรรมที่สอดคล้องกับหลักธรรมทางพุทธศาสนาในกลุ่มเป้าหมายต่าง ๆ

3. พัฒนานโยบายด้านการศึกษาโดยบรรจุหลักธรรมทางพุทธศาสนาในหลักสูตร การวิเคราะห์ขยายชี้ให้เห็นว่าการบรรจุเนื้อหาเกี่ยวกับหลักธรรมทางพุทธในหลักสูตรการศึกษา ตั้งแต่ระดับต้นจนถึงระดับสูง มีศักยภาพในการปลูกฝังแนวคิดเชิงบวกและความเข้าใจในหลักธรรมในกลุ่มเยาวชน ซึ่งจะเป็นการสนับสนุนการลดความขัดแย้งในระยะยาวในสังคม

4. ส่งเสริมการทำงานร่วมกับทุกภาคส่วนของสังคมเพื่อพัฒนาแผนปฏิบัติการร่วมกันการวิเคราะห์แสดงให้เห็นว่าการสร้างสภาพแวดล้อมที่สนับสนุนความร่วมมือในหลายมิติ จะช่วยผลักดันให้เกิดความยั่งยืนในการแก้ไขและป้องกันความขัดแย้งตามแนวพุทธปรัชญา ควรส่งเสริมให้ทุกภาคส่วน ตั้งแต่ภาครัฐ ภาคประชาสังคมไปจนถึงชุมชน เข้าทำงานร่วมกันอย่างต่อเนื่อง

7.2 ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรขยายการศึกษาพุทธปรัชญาเถรวาทไปยังบริบทระดับภูมิภาคและนานาชาติ เพื่อทดสอบความเหมาะสมและประสิทธิผลในการประยุกต์ใช้กับความขัดแย้งในสังคมที่หลากหลาย

2. ควรศึกษาเชิงลึกเกี่ยวกับผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในความขัดแย้ง โดยทำความเข้าใจบริบท ความเชื่อ และมุมมองของแต่ละกลุ่ม ผ่านวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เช่น การสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่ม

3. ควรส่งเสริมการวิจัยแบบสหวิทยาการที่บูรณาการพุทธปรัชญากับศาสตร์ต่าง ๆ เช่น ปรัชญา สังคมวิทยา และจิตวิทยา เพื่อพัฒนาองค์ความรู้และแนวทางประยุกต์ใช้ในสถานการณ์จริง

8. เอกสารอ้างอิง

เกษียร เตชะพีระ. (2555). *งานเขียนบทความเกี่ยวกับการเมืองไทยร่วมสมัยและความขัดแย้งทางการเมือง.* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

อมร จันทรสมบูรณ์. (2556). *บทความงานวิจัยด้านกฎหมายรัฐธรรมนูญและการเมืองไทย.* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์นิติธรรม.

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. (2562). งานศึกษาว่าด้วยการเมืองไทยร่วมสมัย ความขัดแย้ง และโครงสร้างอำนาจ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ประเวศ วะสี. (2554). *งานเขียนว่าด้วยสังคม การเมือง และการพัฒนาสังคมไทย.* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน.

พระครูปลัดไพฑูรย์ เมธิโก. (2557). *พรหมวิหาร : ธรรมแนวทางการแก้ไขความขัดแย้งของ สังคมไทย.* วารสารมหาวิทยาลัยนราธิวาสราชนครินทร์ สาขามนุษย์ศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระปัญญาวรวัฒน์ สิริภัทโท. (2555). *ความขัดแย้งของสังคมไทยกับ การแก้ปัญหาตามแนวทางอริยสัจ 4.* วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์. ปีที่ 8 ฉบับพิเศษ เนื่องในโอกาสเฉลิมฉลองพุทธยันตี 2600 ปี แห่งการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2559). *พุทธธรรม: ฉบับปรับขยาย.* กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม.

พระเมธีธรรมาภรณ์. (2548). *พุทธศาสนาและการพัฒนาสังคม/แนวคิดทางพุทธศาสนาเพื่อสันติภาพ.* กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

วรุตม์ อินทฤทธิ์. (2562). *การศึกษากับการจัดการความขัดแย้งทางการเมืองในสังคมไทย.* การประชุม วิชาการระดับชาติ มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร, ครั้งที่ 3 (ฉบับที่ 9)

อาภาภรณ์ วิรุตม์พงศ์สกุล. (2563). *การวิเคราะห์อิทธิพลของหิริ-โอตตัปปะที่มีต่อทัศนคติในการคอรัปชั่นของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาในจังหวัดระยอง.*วิทยานิพนธ์การศึกษาตามหลักสูตรวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิจัย วัดผล และสถิติการศึกษาคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.

อภิชา สุขจีน, และปัญญา สุนันตา. (2562). พุทธบูรณาการกับแนวทางแก้ไขปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองไทย. *วารสารมหาจุฬาฯ วิทยาเขตแพร่.* 14(2)